

Přítomnost a perspektiva socialistické společnosti je do značné míry závislá na oblasti výchovy a vzdělání, a proto je dnes soustředění zájmu na tuto sféru ve všech vědních oborech vysoce aktuální. V marxistické sociologii nebyla dosud vyřešena celá řada teoretických otázek. Příkladem je klíčová problematika vztahu mezi výchovou a vzděláním. Výrazná tendence k absolutizaci podílu vzdělání ve vývoji společnosti často vyúsťuje v nedoceňování podstatné souvislosti vzdělání s výchovou. Současně je tak zastírána existence vnitřní spojitosti mezi sociologií výchovy a sociologií vzdělání. Je třeba se pokusit o vyjasnění těchto pojmů a osvětlení jejich vzájemného sepětí, které se odráží v diferencované jednotě obou specializovaných součástí sociologie.

Východiskem tohoto příspěvku je dialektické chápání vztahu mezi základními pojmy, tj. výchovou a vzděláním. Jejich vzájemná podmíněnost je vyjádřena ve vlastním obsahu těchto kategorií, pramení z jejich společenské podstaty, je ztvárněna v cílech a ve společenských funkcích výchovy a vzdělání a výrazně se promítá též v konkrétní realizaci výchovného a vzdělávacího procesu. Ze stručné interpretace těchto otázek pak přirozeně vyplývá koncepce sociologie výchovy a vzdělání.

Pojmové vymezení výchovy a vzdělání¹

V pojmu výchovy splývají ze sociologického hlediska dva základní aspekty. Je to jednak složka výchovná, která zahrnuje proces společenského utváření morálních,

citových, estetických, ideových a jiných stránek profilu socialistického člověka, jednak složka vzdělávací, tj. společenské ovlivňování intelektuálního, odborného, teoretického i praktického růstu člověka. Obě složky, výchovná a vzdělávací, se ve výchovném procesu úzce prolínají, propustují, a proto není možné socializační a kultivační aspekty oddělovat. Nelze současně jednu z obou složek nadřazovat druhé, neboť jejich podíl na rozvoji osobnosti je rovnocenný. Tyto stránky se pak v určitém poměru slučují ve vzdělání, které je koncentrovaným odrazem veškerých výsledků výchovy a vzdělávání, komplexním procesem rozvoje osobnosti po stránce intelektuální, odborné, morálně politické a kulturně ideové, verifikovatelným potenci praktického tvůrčího uplatnění ve společenském životě.

Vycházím z nejširší koncepce výchovy jako společenského procesu všestranného celoživotního formování člověka, který je ovlivňován rozsáhlým komplexem aktivních společenských vztahů a který je realizován všemi formami výchovy. Neomezují se pouze na tradiční pojetí výchovy jako výchovy výlučně školní a školní výchovou uzavřené.² Veškeré výsledky společenského působení³ krystalizují ve vzdělání, které integruje vnější i vnitřní momenty tohoto procesu. Podněty poskytované výchovou pronikají do vnitřního světa člověka, jsou zhodnocovány, přetvářeny a rozvíjeny, a stupeň této reflexe se pak výrazně promítá do jeho praktické činnosti.

Obzor výchovy a vzdělání se neustále rozšiřuje zejména v souvislosti s vědec-

¹ V sociologické literatuře, zabývající se tematikou výchovy a vzdělání, se velmi zřídka setkáváme s přesnou, výstižnou formulací těchto pojmů. Je nápadné, že se některé existující práce, a to zvláště nemarxistické, řešení tohoto složitého a velmi sporného problému vyhýbají, jiné pak ve svých definicích většinou zachycují pouze jednotlivé stránky zkoumaného jevu. Nejčastějšími variantami jsou v tomto směru různé „humanistické“ nebo „kulturní“ abstrakce, které celou problematiku zužují a nesou v souladu s požadavkem komplexního přístupu ke konkrétní společenské realitě.

² Pojetí výchovy jako činnosti realizující se výlučně ve školní sféře, které uplatňoval např. J. Váňa ve své práci *O metodologických problémech v rozvoji pedagogické teorie*, Praha 1962, s. 28, je v sociologii třeba překročit.

³ K. Galla diferencuje mezi společenským působením a mezi společensky záměrnou, výchovnou kultivací člověka. Srv. K. Galla, *Úvod do sociologie výchovy*, Praha 1967, s. 142. Někdy je rozlišována výchova intencionalní a funkcionální.

kým a technickým pokrokem moderní doby. Stále markantněji vystupuje do popředí skutečnost, že výchova a vzdělání nejsou konstantami, ale nesmírně proměnlivými stránkami společenské reality. Jejich nejtypičtější znakem je trvalá přítomnost a neukončenost v průběhu celého života člověka. Jedinec svůj přínos společnosti nepřetržitě modifikuje a tendence tohoto přínosu je vzestupná. Mnohá nedorozumění plynou právě z nepochopení dynamiky výchovy a vzdělání znásobené rozvojem moderní vědy a techniky.⁴ Výchova je kontinuálním procesem. Řídí a usměrňuje první kroky dětí a mládeže, poskytuje základní orientaci ve světě, společnosti a v práci. Současně zasahuje a je návodem k jednání ve všech dalších cyklech vývoje člověka, který je tak neustále vychováván a neustále rozšiřuje své vzdělání.

Socialistickou výchovu lze považovat ze sociologického hlediska za dialektický proces permanentního působení všech společenských aktivních vztahů na všestranný intelektuální, odborný, morálně politický a kulturně ideový rozvoj člověka v průběhu celého života. Na podkladě adekvátní, podstatné společenské informace umožňuje a prohlubuje adaptaci měnící se přírodní a společenské realitě a současně podněcuje tvůrčí, aktivní spoluvytváření této skutečnosti člověkem, který tak přetváří i sebe sama. Základním znakem tohoto procesu je tendence k optimálnímu uspokojení jak celkových potřeb a zájmů osobnosti, tak i celé společnosti.

V této charakteristice jsou vyjádřeny aspekty socializační a kulturní, které je třeba ještě doplnit. Výchovu lze současně chápat jako jeden ze základních procesů *výměny společenských informací*, materiálních i nemateriálních, ekonomických, politických a kulturních, poskytovaných jak všemi předcházejícími vývojovými etapami společnosti, tak přítomností a přetvářených a rozvíjených v souladu s charakterem jednotlivých konkrétních společensko-ekonomických formací. Výchova *zajišťuje kontinuitu společenského vývoje*. Tento proces také *ovlivňuje rozsah, intenzitu a vývoj všech společenských činných*

vztahů mezi lidmi, mezi skupinami a také třídami ve společnosti. V této formulaci je obsazeno hledisko translačně transformační a komunikačně kooperativní.

Vzdělání⁵ jako produkt celkového společenského výchovného působení je ze sociologického hlediska vysoce dynamickým fázovým procesem přijímání, zvládání, zhodnocování, přetváření a aktivního tvůrčího uplatňování stimulů a informací poskytovaných výchovou v praktické činnosti. Relativní ukončenost jednotlivých fází je neustále modifikována kvalitativně i kvantitativně novým výsledkem působení výchovy a vzdělávání, který permanentně prohlubuje všestranný rozvoj člověka ve všech sférách jeho činnosti a v průběhu celého jeho života.

Vzdělání je možné považovat za *výsledek výměny informací* realizované výchovným a vzdělávacím procesem, jejichž souhrn člověkem absorbovaný, tvůrčím způsobem přepracovaný a do společenské praxe přenášený a v ní uplatňovaný významně napomáhá k udržování kontinuity vývoje společnosti a usnadňuje též komunikaci mezi lidmi na kooperativním základě.

Společenská podstata výchovy a vzdělání

Vnitřní spojitost výchovy a vzdělání je hluboká a všestranná. Nejen z obsahu těchto pojmů, ale i z úvahy o jejich postavení ve společnosti a o jejich významu pro společnost vyplývá, že při sledování těchto procesů je nutné vždy vycházet z jejich vzájemného propojení. Úzká souvislost se projevuje také v cílech a ve společenských funkcích výchovy a vzdělání.

Aplikujeme-li na zkoumanou oblast principy marxismu-leninismu, shledáváme, že pojmy výchova a vzdělání nemají spekulativní charakter, nejsou samoučelnými, od reálného života odtrženými kategoriemi. Jejich existence je umožňována pouze určitým vztahem ke zcela konkrétnímu, historicky vzniklému a historicky se vyvíjejícímu společenskému systému. Problematiku výchovy a vzdělání je vždy třeba zařadit do širokého společenského kontextu. Jejich charakter je určen potřebami,

⁴ V sociologické literatuře stále ještě přezívají vlivy starších koncepcí výchovy a vzdělání, které vycházely z báze průmyslové revoluce, a často se nepřihlíží k podnětům vědeckotechnické revoluce. Výchova bývá charakterizována jako proces a vzdělání jako stav. Tento přístup je typický zvláště pro soudobé rakouské a německé autory (srv. např. A.

Eder, *Bildung und Gesellschaft*, Wien 1965, s. 25 aj.), kteří zřejmě čerpají z tradice. Srovnání umožňuje práce R. Klímeše, *Vzdělání jako základní pojem výchovy*, Praha 1937, s. 113–115, 119–120.

⁵ K problematice vzdělání viz podrobněji článek: J. Puršová, *Sociologické aspekty vzdělání*, Mládež a společnost, 3/1970, s. 47–61.

požadavky a zájmy konkrétní společnosti, jejíž rozvoj je podmíněn adekvátním fungováním systému výchovy a vzdělání a současně je podmiňuje. Výchova a vzdělání se jako součásti kulturní a ideologické struktury společenského systému pronikají. Tato vzájemná závislost ovlivňuje jejich působení a vývoj. Těsné sepětí mezi výchovou a vzděláním napomáhá k realizaci společenských cílů a funkcí vyjádřených v cílech a funkcích výchovy a vzdělání.

V socialistické společnosti jsou výchova i vzdělání založeny na socialistických principech a sledují základní cíl: vytváření podmínek pro postupný přechod ke komunismu. Tento obecný cíl může být realizován výhradně výchovou všestranně vzdělaného, ve všech směrech harmonicky rozvinutého člověka, vyznačujícího se vysokou intelektuální a odbornou, morálně politickou a kulturně ideovou aktivitou, člověka, který dokáže tvůrčím způsobem přijímat, hodnotit, rozpracovávat a aplikovat poskytované informace v praktické činnosti a ovlivňovat tak nejen všechny společenské vztahy, ale i svůj vlastní vývoj, své sebevytváření. Tento základní cíl socialistické výchovy, který lze stručně vyjádřit heslem „Rozvojem člověka k rozvoji společnosti“ (a také naopak), je v naprostém souladu s cíli jednotlivých forem výchovy a vzdělávání. Vzdělání, pojímané v nejširším významu jako souhrn, jednota všech výše uvedených charakteristik socialistického člověka, má na tomto procesu rozhodující podíl.

Vzájemný vztah mezi výchovou a vzděláním se odráží také v jejich *společenských funkcích*, které jsou podmíněny požadavky a potřebami socialistické společnosti a prolínají se v nich aspekty celospolečenského charakteru s aspekty individuálními. Funkce výchovy, které můžeme chápat jako působení společnosti k realizaci výchovných a vzdělávacích cílů, vyplývají z komplexu vzájemných aktivních společenských vztahů v procesu výchovy a vzdělávání a optimálně zabezpečují všestranný tvůrčí rozvoj, vzdělání člověka v souladu s potřebami společnosti.

Rozlišuji obecné a specifické společenské funkce výchovy a vzdělávání, které se vzájemně podmiňují a které mají v každé

konkrétní společensko-ekonomické formaci odlišnou povahu.

Obecné společenské funkce výchovy jsou založeny na procesech *translace-transformace, komunikace-kooperace, socializace a kultivace*. První dvě vycházejí spíše z celospolečenských stimulů, druhá dvojice je spíše zaměřena na požadavek individuálního rozvoje. Je však třeba poznamenat, že tyto funkce nejsou izolovány, ale vyznačují se vnitřní dialektickou závislostí a vzájemným působením. Obecné společenské funkce výchovy se uplatňují a konkretizují při realizaci *specifických funkcí výchovy* — *ekonomické, politické a ideologické*, ve kterých se jednotlivé obecné aspekty odrážejí specifickým způsobem. Také tyto tři okruhy výchovného působení jsou neoddělitelně spjaty a vzájemně se prostupují.

Translačně transformační, komunikačně kooperativní, socializační a kultivační funkce výchovy a vzdělávání a jejich specifický odraz ve funkci ekonomické, politické a ideologické se současně promítají do sféry vzdělání jako výsledku výchovy. Vzdělání je koncentrovaným odrazem veškerého působení výchovy a současně plní své vlastní společenské funkce. Usnadňuje a zintenzivňuje procesy translace — transformace, komunikace — kooperace, socializace a kultivace a významnou úlohu hraje též v ekonomickém, politickém a kulturním životě člověka i společnosti.

Pokusím se charakterizovat dosah a rozsah všech naznačených funkčních rysů výchovy, vzdělávání a vzdělání v socialistické společnosti.

*Translačně transformační funkce výchovy*⁶ vyplývá z historicko-genetického charakteru společenských procesů. Spočívá v zajišťování kontinuity vývoje společnosti. Výchova plní významnou úlohu při přenosu, přepracovávání a rozvíjení pozitivních výsledků historické zkušenosti a poznání lidstva, a to informací jak materiálních, tak nemateriálních, jak ekonomických, tak politických i kulturních. Marx napsal: „Dějiny nejsou nic jiného než sled jednotlivých generací, z nichž každá těží z materiálů, kapitálů, výrobních sil, které jí odkázaly všechny předchozí generace, pokračuje tedy jednak za úplně změněných okol-

⁶ V tomto termínu je vyjádřeno jak hledisko přenosu informace, tak jejího přetváření, přeměny v kontextu konkrétního vývoje společnosti.

ností v tradiční činnosti, jednak úplně změněnou činností modifikuje staré okolnosti . . .⁷ Tato funkční charakteristika se odráží ve vzdělání. Čím je člověk vzdělanější, tím je schopnější kvalitativně i kvantitativně tyto výsledky absorbovat, shrnovat, přetvářet, rozvíjet k prospěchu společnosti a napomáhat tak k udržování nepřetržitosti vývoje.

Komunikačně kooperativní funkce výchovy úzce navazuje na funkci translačně transformační, neboť slouží k difúzi informací v dané konkrétní společensko-ekonomické formaci a k jejich pronikání v nejširším společenském měřítku. Společenská komunikace mezi lidmi nebo mezi skupinami lidí je velmi komplexním, dynamickým a složitě strukturovaným procesem. Je založena na výměně společenských informací, tj. na vzájemném působení k přetváření přírody, společnosti i člověka. Je realizována prostřednictvím určitého dohodnutého, normativně schváleného procesuálního systému materiálních i nemateriálních faktorů. Předpokládá vždy určitý stupeň organizovanosti společenských vztahů a řízení charakterizovaného principem zpětné vazby a kontroly. Cílem společenské komunikace je dosažení optimální kooperace mezi lidmi, skupinami a třídami ve všech sférách společenské činnosti. Směřuje vždy ke koordinovanému působení na přírodu, společnost i člověka. Kritériem úrovně společenské komunikace je pak míra využití výsledků výměny informací ve společenské praxi.

Výchozím informačním zdrojem je konkrétní společenský systém. Výchova je z tohoto hlediska jedním z nejvýznamnějších činitelů ovlivňujících společenskou komunikaci mezi lidmi a skupinami lidí. Je nejintenzivnějším procesem výměny informací z oblasti ekonomické, politické a kulturní. Rozvíjením tvůrčích schopností a iniciativy lidí řídí a vede člověka ke konstruktivnímu a racionálnímu jednání ve společnosti. Vzdělání usnadňuje společenskou komunikaci mezi lidmi, navozuje schopnost člověka více se podílet na výměně informací. Tím umožňuje hlubší kooperaci mezi členy společnosti ve všech sférách jejich činnosti.

S komunikační funkcí je úzce spjata

socializační funkce výchovy. Výchova usměrňuje myšlení a jednání člověka, vede jej k chápání významu přenášené a transformované společenské informace a k účasti na její výměně, ke zvýšení podílu na společenské komunikaci v oblasti ekonomické, politické a kulturní.

Pojem zespolečenšťování neboli socializace se definuje takto: „Socializací rozumíme proces spontánního vrůstání a intencionálního vřazování lidského jedince do společnosti . . .“⁸ Zespolečenšťování je pak možné chápat také jako proces postupné a všestranné mobilizace potenciálu člověka, tj. intelektuální, odborné, morálně politické a kulturně ideové aktivity člověka ve vyvíjejících se podmínkách společenského života, determinované komplexem společenských vztahů a činností, do nichž je člověk začleněn a které stimulují míru jeho aktivity ve společnosti jako výraz postupné internalizace společenských potřeb, zájmů, norem a hodnot. Výchovu lze z tohoto hlediska charakterizovat jako návod k překonávání přírody v člověku jeho zespolečenšťováním.

Vzdělání jako výsledek výchovy podstatně modifikuje a prohlubuje proces socializace a přibližuje tak člověka k pochopení podstaty fungování a vývoje společnosti.

Těsné sepětí existuje mezi socializační a *kultivační funkcí výchovy*. Prohlubován a modifikován je nejen proces zespolečenšťování, tj. výchovná stránka, ale také proces vzdělávání, kultivace člověka. Výchova ovlivňuje způsob přijímání, zhodnocování a přepracovávání ekonomických, politických a kulturních informací, vědeckých poznatků získávaných jejich stálou výměnou mezi členy společnosti a jejími skupinami. Působí nejen na vývoj kvalitativního a kvantitativního zvládnutí těchto informací, ale též na jejich adekvátní aplikaci ve společenské praxi. Kultivace vyúsťuje ve vzdělání, které je koncentrovaným výrazem toho, jak si člověk osvojuje výchovou poskytované informace, rozvíjí je a přenáší do veškeré své praktické činnosti.

Nyní je třeba se zamyslet nad projekcí všech těchto závažných aspektů společenského působení výchovy a vzdělávání, tj. translace — transformace, komunikace —

⁷ K. Marx — B. Engels, *Spisy*, sv. 3., Praha 1958, s. 58—59.

⁸ F. Kahuda, *Mílděž v dnešní dynamice společenského vývoje*, Socialistická škola, roč. VII., 1967—1968, č. 1, s. 18.

kooperace, socializace a kultivace, které se odrážejí také ve vzdělání, do jednotlivých sfér společenského života, tj. zamyslet se nad jejich specifickými funkcemi — ekonomickou, politickou a ideologickou.

Ekonomická funkce výchovy, vzdělávání a vzdělání je rozhodující, neboť významně ovlivňuje charakter ostatních funkcí. Jejím výrazným znakem je spolupůsobení při udržování a rozvíjení materiální základny, především výrobního substrátu společnosti a současné působení při zabezpečování materiální existence člověka. Výchova se tak stává významným činitelem ve vývoji společenského systému i v modifikaci postavení člověka ve společnosti.

Výchovou je zajišťována historická kontinuita lidské pracovní, především výrobní činnosti. Přenos podstatných materiálních i nemateriálních výsledků lidské práce, výrobní zkušenosti, usnadňuje odstranění negativních nebo zastaralých a využití pozitivních prvků přetvářených na základě moderních poznatků vědy a techniky k dalšímu ekonomickému rozvoji společnosti i člověka.

Výchova navozuje proces společenské komunikace mezi lidmi a skupinami lidí v pracovní sféře. Ekonomický rozmach společnosti je umožňován společensky řízenou, regulovanou a kontrolovanou komunikací mezi lidmi. Tento aspekt je založen na činných vztazích spolupráce v pracovním, především výrobním procesu. Kooperace probíhá za pomoci společenské výměny informací. Je základem materiální existence společnosti a člověka a jejím cílem je nejvyšší oboustranný prospěch.

Výchova má významný podíl na intenzifikaci tohoto procesu. Napomáhá k zespolštění člověka, mobilizuje jeho pracovní potenciál, ovlivňuje adekvátní zapojení člověka do aktivních pracovních vztahů v oblasti výrobní i nevýrobní a jeho adaptaci pracovním podmínkám. Jedním z výrazných znaků procesu socializace je tak výchova k práci ve společnosti.

Má-li být pracovník schopen optimálně realizovat materiální výrobu, musí být

k tomuto cíli nejen vychováván, ale i vzděláván. Kultivace podstatně modifikuje a prohlubuje proces zespolštění. Na neustálém zvyšování odborných, kvalifikačních předpokladů člověka pro pracovní činnost je závislé jeho odborné uplatnění a vyšší produktivita jeho práce. Proto jednou z velmi významných ekonomických funkcí výchovy je reprodukce přiměřeně kvalifikovaných pracovních sil.

Všechny tyto aspekty výchovy a vzdělávání zesilují kvalitu, intenzitu a kvantitu vzdělání a současně jsou vzděláním prohlubovány. Vzdělání je významnou společenskou silou,⁹ ovlivňuje rozvoj výrobních sil, produktivitu práce i organizaci výroby. Společenská aktivita člověka se uplatňuje především v pracovní činnosti. Vzdělání je jedním z významných kritérií kvalifikačních předpokladů pro výkon určité pracovní činnosti a v souhrně s některými dalšími faktory naplňuje a uspokojuje potřeby člověka i potřeby společnosti.

Soudobý vědecký a technický rozvoj zdynamizoval ekonomickou funkci výchovy a vzdělání požadavkem, aby člověk byl v průběhu celého svého života schopen se pružně vyrovnávat s novými poznatky vědy a techniky, se změnami v pracovní oblasti, a to zvláště ve výrobní sféře, a z nich vyplývajících změnami v charakteru práce.¹⁰ Předpokladem této reorientace je úsilí o neustálé prohlubování vzdělání, obnovování a rozšiřování poznatků, z něhož pak vyplývá vyšší schopnost tvůrčí, samostatné práce a praktické aplikace vědeckých principů v pracovním procesu. Dnes se stává věda a v této souvislosti i vzdělání výrobní silou.¹¹ Permanentní zvyšování kvalifikace je kategorickým požadavkem nové situace. Společnost musí poskytovat jedinci takové vzdělání, které mu umožní adekvátní začlenění do profesionální struktury a účinnou participaci na společenském výrobním procesu.

S ekonomickou funkcí výchovy a vzdělání je těsně spjata *funkce politická*. Proces výchovy významně rozvíjí a upevňuje politický profil společnosti. Vede ke správnému chápání podstaty vývoje socialistické

⁹ Na úlohu vzdělání v ekonomickém vývoji poukazuje několik zahraničních sociologických publikací. Srv. např. A. H. Halsey, J. Floud, C. A. Anderson, *Education, Economy and Society*, New York 1961; P. Jaccard, *Sociologie de l'éducation*, Paris 1962; G. H. Bantock, *Education in an Industrial Society*, London 1963; G. Venn, *Man, Education and Work*, Washington 1964 aj.

¹⁰ Tento požadavek anticiipoval již B. Engels v *Zd-*

sadách komunismu. Viz Sborník Marx a Engels o *výchově a vzdělání*, Bratislava 1959, s. 120.

¹¹ Velmi známý je Marxův výrok o vědě jako výrobní síle. Srv. K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin 1953, s. 587. Také B. Engels píše, že „... bude duchovní prvek samozřejmě náležet k prvkům výroby ...“ a že se péče o vědu materiálně vyplácí. K. Marx — B. Engels, *Spisy*, sv. I, Praha 1957, s. 534.

společnosti a napomáhá k odstraňování některých rozporů.

Výchova umožňuje zhodnocení a aplikaci pokrokového politického dědictví minulosti a vyvození poučení z třídního charakteru minulých i soudobých společností a třídních bojů, které se v těchto společensko-ekonomických formacích odehrály. Výchova dále významně ovlivňuje proces komunikace mezi lidmi, jejich kooperaci v politické sféře na základě správně pochopené společenské informace. Výchova se výrazně podílí také na přizpůsobování člověka životu ve společnosti, napomáhá k formování jeho morálně politického profilu. Člověk je vychováván k tomu, aby se práce a vzdělání, rozšiřování kvalifikace postupně stalo jeho první potřebou a aby se maximálně zvyšoval jeho aktivní podíl na celkovém rozvoji společenského života, na budování společnosti. Výchova současně kultivuje morálně politický profil člověka. Neustále rozmnožuje, obohacuje jeho pracovní a politický potenciál přílivem nových poznatků.

Vzdělání zintenzivňuje a dále v tomto směru rozvíjí procesy translace — transformace, komunikace — kooperace, socializace a kultivace. Ve vzdělání morálně politické hledisko krystalizuje v potenci prohlubování a tvůrčí aplikace vědomého i spontánního odpovědného vztahu ke společnosti, k lidem, k práci ve společenské praxi. Stupeň dosaženého vzdělání a kvalifikace není tedy v socialistické společnosti jedinou charakteristikou člověka. Jde o jednotu odbornosti a morálně politických kvalit, která vytváří soulad mezi zájmy a potřebami celospolečenskými a individuálními.

S ekonomickou a politickou funkcí výchovy a vzdělání úzce souvisí též *funkce ideologická*. Výchova všestranně ovlivňuje růst kulturní úrovně společnosti působením na všestranné rozšiřování kulturního rozhledu jejích členů. Toto působení se vyznačuje několika vzájemně podmíněnými dimenzemi.

Výchovou jsou do přítomnosti přenášeny a přetvářeny pozitivní výsledky vědy, techniky a umění, veškeré kulturní bohatství minulosti. V souladu s tím je usměrňo-

vána společenská komunikace mezi lidmi, vycházející ze systému zájmů, potřeb, norem, hodnot,¹² poznatků a idejí dané konkrétní společnosti. Neméně významné je působení k adekvátnímu chápání kultury jako celku. Výchova vychází ze souhrnu vědeckých poznatků moderní doby a přispívá k všestranné kultivaci člověka.

Vzdělání všechny tyto procesy obohacuje a rozvíjí. Výsledky výchovy se projevují v aktivním vztahu ke kultuře, ve vyšší schopnosti tvůrčího zvládání všech poznatků na základě vědeckého světového názoru, který vede k pochopení podstaty zákonitosti přírodního i společenského vývoje a k jednání vycházejícímu z poznatých zákonitostí. Rozšiřování celkového kulturního obzoru umožňuje vyšší stupeň internalizace společenských zájmů, potřeb, norem, hodnot a idejí a navozuje současně schopnost vyšší komunikace a kooperace mezi lidmi.

Z toho, co již bylo řečeno, plyne, že výchova a vzdělání velmi podstatně přispívají k fungování a vývoji společenského systému a k rozvoji člověka. Existenci dialektického vztahu mezi výchovou a vzděláním potvrzuje jejich postavení a význam ve společnosti, úzká spojitost se objevuje také v jejich společenských funkcích. Pozornosti prozatím uniká skutečnost, že se tato souvislost mezi výchovou a vzděláním stále více upevňuje zejména pod vlivem soudobého vědeckého a technického rozvoje. Vzájemný vztah mezi výchovou a vzděláním je nepopiratelný.¹³ Přesto se v literatuře objevuje mnoho nejasností. Vzdělání bývá dokonce nadřazováno výchově.¹⁴

Základní vazby mezi výchovou a vzděláním je možné zhuštěně vyjádřit větou: *Výchovou ke vzdělání a vzděláním k výchově*. Je třeba si především uvědomit, že vzdělání lze nabývat pouze výchovou, neboť bez výchovy není vzdělání. Výchova musí současně někam směřovat, jedním z jejích významných výsledků je právě vzdělání. Výchova podstatně ovlivňuje kvalitu i kvantitu vzdělání a vzdělání jako produkt procesu výchovy a vzdělávání zase zpětně na tento proces působí. Každá fáze působení výchovy se odráží v určité fázi

¹² V. P. Tugarinov píše: „Výchova je proces, ve kterém vychovávaný člověk správně chápe ty nebo jiné jevy jako hodnoty nebo nehodnoty. Výchova je především správné chápání hodnot.“ (Přel. — J. P.) V. P. Tugarinov, *Teorie a cennosti*, Leningrad 1968, s. 62 — 63.

¹³ Názor o dialektické souvislosti výchovy a vzdě-

lání zastává K. Galla, cit. d., s. 146.

¹⁴ Tento odchýlný názor uplatňuje např. H. Sychrová, která soudí, že výchova je podřazena vzdělání (H. Sychrová, *O smyslu vzdělání*, Praha 1969, s. 23) a že „pojmy podřazené pojmu vzdělání, totiž výchova, vyučování a učení, jsou už pojmy specificky pedagogickými“ (tamtéž, s. 28).

vzdělání. Výchovu můžeme z tohoto hlediska považovat za techné maieutiké¹⁵ vzdělání a vzdělání touto cestou dosahované za vyvíjející se produkt procesu výchovy.

Institucionálně organizační aspekty

Také realizace výchovného a vzdělávacího procesu potvrzuje významnou souvislost mezi výchovou a vzděláním. Výchova je jako dialektický proces charakterizována určitou vnitřní strukturou, tj. komplexem společenských činných vztahů mezi lidmi v tomto procesu, společenskou komunikací v oblasti předškolní, školní a mimoškolní výchovy založenou na výměně společenských informací a umožňující vyšší stupeň kooperace mezi lidmi. Toto vzájemné působení se děje v rámci určité vnější formy, struktury, tj. prostřednictvím společenských výchovných institucí,¹⁶ jejichž charakter se liší mírou organizovanosti, intenzity řízení aktivity žáka nebo studenta, regulování a kontroly této aktivity. Tyto strukturální principy se odrážejí také ve vzdělání jako výsledku těchto forem výchovy a vzdělávání.

Pokusím se nastínit některé základní obecné rysy školní a mimoškolní výchovy a vzdělávání bez ohledu na společenskou specifičnost výchovy v jednotlivých stupních a typech škol a ostatních konkrétních forem výchovy, jejíž zachycení by přesáhlo možnosti této práce. Prozatím nebudu uvažovat o předškolní výchově, která je pro sociologii spíše perspektivní záležitostí.¹⁷ Pro oba typy výchovy, školní i mimoškolní, je charakteristické úzké prolínání aspektu institucionálního s organizačním a s otázkou řízení účasti člověka ve výchovném a vzdělávacím procesu.

V oblasti školní výchovy a vzdělávání figuruje škola jako společenská instituce vyznačující se vysokou komplexní mírou organizace a přímým, plánovitým a systematickým řízením výchovného a vzdělávacího procesu. Její funkce jsou normativně přesně určeny a programovány. Škola jako řídicí systém navozuje, usměrňuje, reguluje a kontroluje aktivitu řízené složky, tj. vědomou i spontánní aktivní účast žáka nebo studenta. Tento vztah se realizuje prostřednictvím vyučovacího procesu,¹⁸ který je založen na interakci činnosti učitele v průběhu vyučování a činnosti žáků nebo studentů spočívající v učení. Jde o přímou výměnu informací mezi učitelem a žáky nebo studenty, kde se v budoucnosti ještě více uplatní různé technické složky. Institucionálně organizační stránky převládají nad podílem vnitřně řízené a organizované aktivity, autoregule a auto-kontroly účastníka výchovného a vzdělávacího procesu, i když určitý stupeň těchto sebevýchovných a sebevzdělávacích tendencí je současně jednou z podmínek realizace tohoto procesu, a to jak v jeho povinné, tak v nepovinné fázi.

Termínem školní výchova rozumím výchovné a vzdělávací působení ve všech stupních a typech škol poskytujících všeobecné a odborné vzdělání v různých formách studia — řádném i mimořádném, tj. dálkovém, externím, postgraduálním aj.

Ve školní výchově a vzdělávání jsou zahrnuty základní předpoklady pro adekvátní začleňování člověka do společenského života. Toto začleňování je současně stimulem další cesty za vzděláním, návodem k tomu, jak v průběhu celého života rozšiřovat vzdělání. Akcent je kladen na rozvoj tvůrčího myšlení a tvůrčího jednání. Úlohu školní výchovy charakterizuje V. I. Lenin takto:

¹⁵ Jde o Sokratův termín, použitý v souvislosti s rétorikou.

¹⁶ Pojem instituce není dosud vyjasněn ani v obecné sociologické teorii, a proto jeho interpretace v sociologii výchovy a vzdělání je dosti obtížná. Klademe-li důraz na komplexní působení všech společenských aktivních vztahů ve výchovném a vzdělávacím procesu, nebude v popředí zájmu zkoumání institucí jako takových, ale půjde především o studium společenských procesů, které se v těchto institucích odehrávají. V nemarxistické literatuře, která většinou absolutizuje význam institucionální, je současně velmi rozšířeno hledisko, které pod pojmem výchovná instituce chápá pouze školu (srv. např. O. G. Brim, *Soziologie des Erziehungswesens*, Heidelberg 1963; K. Mannheim — W. A. Stewart, *An Introduction to the Sociology of Education*, London 1964, s. 19–20, 151–2). Pod termínem výchovná instituce se však může skrývat nejen škola, ale i řada nejrůznějších mimoškolních zařízení.

¹⁷ Aktuálnost problematiky předškolní výchovy byla pochopena v sovětské vědě. Velmi podnětným a zajímavým příspěvkem je např. studie B. P. Niklita *Hypotéza vzniku tvůrčích schopností*, která poukazuje na nutnost využití intelektuálního potenciálu dítěte již v raném předškolním věku. Srv. sborník *Sociologičeskije i ekonomičeskije problemy obrazovanija*, Novosibirsk 1969, s. 78–124.

¹⁸ Pojmy vyučovací proces, vyučování a učení jsou dosud většinou považovány za pedagogické kategorie. Sociologický podtext se však i zde nutně objevuje. Vyučovací proces je jako přímý proces výměny informací konkrétním prostředkem realizace společenských cílů a funkcí výchovy a vzdělání. Učitel výukou přenáší a transformuje veškeré teoretické i praktické společenské zkušenosti a poznatky a ovlivňuje tak proces zespočtenství a kultivace. Žák se učí, přijímá stimuly a výsledek tohoto učení krystalizuje ve vzdělání.

„Neskládali bychom naděje v učení, výchovu a vzdělávání, kdyby se omezovalo jen na školu a bylo odtrženo od rušného života . . . Avšak naše škola musí dávat mládeži základy vědění, učit ji samostatně vypracovávat komunistické názory, musí z ní dělat vzdělané lidi. Po tu dobu, kdy lidé chodí do školy, musí z nich vychovávat bojovníky za osvobození od vykořisťovatelů.“¹⁹

Školní vzdělání jako produkt školní výchovy a vzdělávání je relativně stabilním ukazatelem dovršení určité fáze vzdělání, neboť je verifikovatelným kritériem předpokladů pro výkon pracovní i ostatní činnosti, poskytuje formální osvědčení nejen o všeobecně, ale i o odborné úrovni člověka. Školní vzdělání však není jediným ukazatelem, neboť vzdělání je vysoce proměnlivým a nelimitovaným výsledkem působení všech společenských vlivů. Je tedy pouze jednou z významných součástí celoživotního procesu vzdělávání.

V *mimoškolní oblasti* lze rozlišit v zásadě dva typy výchovy, ve kterých je poměr mezi mírou podílu účastníka a institucionálně organizační stránkou buď vyrovnaný, nebo převažuje vnitřní aktivita člověka.

Mimoškolní výchova se realizuje především v relativně institucionalizované formě (různé kursy, školení, Lidová universita aj.), tj. ve formě pouze do jisté míry společensky organizované a řízené, vyznačující se ve srovnání se školní sférou také menší systematickostí a podstatně vyšším podílem aktivity člověka na výchovném a vzdělávacím procesu. Jde tedy o proces člověkem více vnitřně řízený, charakterizovaný střední mírou vědomých a spontánních prvků jeho aktivity, autoregulace a sebekontroly. Poměr všech složek ve vztahu člověk — výchovná instituce je v podstatě vyvážený.

Druhou formou mimoškolní výchovy je výchova neinstitutionalizovaná, kde výchovná instituce vystupuje pouze nepřímo, zprostředkovaně, neboť difúze informace směřující k výchově je sice více nebo méně organizovaná, ale její příjem z hlediska účasti osobnosti je založen na vysoké míře vědomého i spontánního vnitřního řízení, plně regulovaného a kontrolovaného člověkem. Převládá atraktivnost látky, která stimuluje zájem účastníka, nebo vede ke

ztrátě zájmu. Podíl vnitřní aktivity výrazně převažuje. V těchto případech lze hovořit o sebevýchově, sebevzdělávání a sebevzdělání. V nejširším slova smyslu jde o tyto formy výchovy: společenská výchova, výchova prací, politikou, vědou, uměním atd.

Mimoškolní výchovou a vzděláváním rozumím koncentrované působení všech společenských vlivů (mimo školskou sféru) na zespolečňování a kultivaci člověka. Probíhá současně s výchovou předškolní a školní, doplňuje ji nebo na ni navazuje.

Mimoškolní vzdělání jako výsledek všech forem mimoškolní výchovy a vzdělávání prohlubuje a rozšiřuje školní vzdělání, a to všeobecně i odborně.

Oba typy výchovy — školní a mimoškolní — se většinou úzce prolínají v dětství, mládí a někdy i v dospělosti člověka, i když vždy jedna z nich dominuje. Prostupují se ve výchově dětí v základní škole, ve výchově mládeže na středních a vysokých školách a promítají se v jejich vzdělání. V mnoha případech se v určitém poměru sjednocují ve výchově mládeže a dospělých, kteří jsou již začleněni do pracovního procesu, i když zde výrazně převažují mimoškolní formy výchovy a nabývání vzdělání mimo školu. Otázka souladu mezi mírou intenzity a kontinuity působení všech těchto forem výchovy, a tím současně jejich syntézy ve vzdělání člověka je dnes vysoce aktuální.

Základní problémy sociologie výchovy a vzdělání

V předcházejícím výkladu jsem se pokusila naznačit některé obecnější sociologické aspekty a vzájemný vztah pojmů výchovy a vzdělání. Tato dialektická souvislost podmiňuje nutně celkovou koncepci specializovaného sociologického oboru, který se touto problematikou zabývá, tj. *sociologie výchovy a vzdělání*. Domnívám, se že uvedené rozšíření názvu této vědní disciplíny postihuje skutečnost, že se obě sféry vyznačují určitou specifičností a relativní samostatností, přitom však nejsou plně soběstačné, neboť jejich pravé poslání se realizuje pouze ve vzájemném vztahu a působení, a proto je nelze chápat izolovaně. Zdá se, že závislost obou oblastí bude stou-

¹⁹ V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 31, Praha 1955, s. 291—292.

pat zejména pod vlivem současného i perspektivního vědeckého a technického rozvoje.

Celková koncepce sociologie výchovy a vzdělání zahrnuje všechny vyvíjející se vzájemné vztahy a působení všech společenských vlivů v oblasti výchovy a vzdělání člověka, zaměřuje se na obecnější teoretickou problematiku, kterou konkretizuje a rozčleňuje. Zrychlující se pohyb moderní společnosti a vědy vyvolává otázku *vnitřní diferenciace* sociologie výchovy a vzdělání. Domnívám se, že se její náplň vyhraňuje v několik základních okruhů, které se vzájemně prolínají a komplexně zachycují problémy celoživotního rozvoje celistvé, harmonické osobnosti, schopné aktivně a tvůrčím způsobem odpovídat na požadavky a potřeby společnosti od dětství přes mládež a dospělost až ke stáří.

V marxistické sociologii výchovy a vzdělání jsou podle mého názoru integrovány následující okruhy, které bude třeba rozpracovávat:

Obecná sociologie výchovy a vzdělání se orientuje na teoretickou a metodologickou problematiku výchovy, vzdělávání a vzdělání. Interpretace těchto specifických otázek vychází zásadně ze základních principů historického materialismu. Z tohoto hlediska může být tato teoretická oblast považována za jednu ze speciálních sociologických teorií.²⁰ Zkoumá zejména obecné otázky společenské podstaty, cílů, společenských funkcí výchovy a vzdělání, a to jak obecných (translačně transformační, komunikačně kooperativní, socializační a kulturní), tak specifických (ekonomické, politické a ideologické). Dále jde o problémy společenských rozporů ve výchově a vzdělávání, o zkoumání obecných základů výchovného a vzdělávacího procesu, tj. sociologických předpokladů vztahu učitele a žáka a všech ostatních vztahů, a o jeho podmíněnost institucionálním nebo neinstitucionálním prostředím, popřípadě modifikaci celkovým společenským prostředím, ve kterém se tento proces realizuje; dále se jedná o úvahy o projekci vzdělání v životě člověka i společnosti a o mnoho jiných problémů. Řešení této problematiky umožňuje konstituování sociologické teorie výchovy a vzdělání a všech jejích součástí.

Nejde však pouze o „čistou“ teorii. Teo-

retické předpoklady je třeba verifikovat výsledky empirického výzkumu v této oblasti, které mají různou míru obecnosti. Objevuje se vzájemná závislost mezi obecně teoretickým východiskem a jeho praktickou konkretizací v dalších součástech sociologie výchovy a vzdělání, ve specializovaných okruzích, zaměřených na konkrétní formy výchovy a vzdělání. Teoretický přístup se do těchto oblastí promítá a současně se syntézou získaných závěrů obohacuje. Všechny tyto složky se rovnoměrně podílejí na rozvoji sociologie výchovy a vzdělání.

Sociologie výchovy jako specializovaná součást sociologie výchovy a vzdělání se zabývá problematikou výchovného a vzdělávacího procesu, ve kterém se odráží rozčleněný aspekt institucionalizace, organizace a řízení aktivity uplatňující se v různé míře v sociologii konkrétních forem výchovy a vzdělávání, kterými jsou:

1. *Sociologie předškolní výchovy*, kterou bude třeba vybudovat. Její úloha se teprve začíná vyjasňovat v souvislosti s novými požadavky plynoucími z rozvoje vědy a techniky. Předškolní výchovu nelze začlenit do výchovy mimoškolní, je možné ji považovat spíše za předstupeň školní výchovy, popřípadě za její ranou fázi. Tuto otázku bude třeba uvážit. Sociologie zřejmě naváže na postupné rozpracovávání této problematiky v pedagogice.

2. *Sociologie školní výchovy a vzdělávání* zahrnuje tradiční oblast tzv. *pedagogické sociologie*, která se zajímá o společenský dosah tohoto procesu ve všech konkrétních stupních a typech škol a postihuje jejich specifickou.

Ve vědeckém světě se dosud ztotožňuje „pedagogická sociologie“ se „sociologií výchovy“. Pedagogickou sociologii považují pouze za jednu ze tří uvedených součástí sociologie výchovy, která se zabývá společenskými vztahy a jejich působením v procesu *školní* výchovy a vzdělávání. Jedná se o celý komplex těchto vzájemných činných vztahů, které mají v jednotlivých stupních a typech škol v rámci těchto stupňů specifický charakter, a to především o vztahy učitel – žák, žák – žák, učitel – učitel, ale také rodiče – žák, rodiče – učitel, učitel – ředitel, učitel – ostatní pracovníci a o celou řadu dalších vztahů z tohoto procesu vyplývajících. Vy-

²⁰ Problematikou speciálních sociologických teorií jako teorií středního dosahu se zabývá řada

autorů ve sborníku *O strukture marksistické sociologické teorie*, Moskva 1970.

znamný podíl má v této souvislosti celkové společenské prostředí, ve kterém se tento proces uskutečňuje. Jde o výchovu institucionální, pro niž je charakteristický vysoký stupeň organizace a přímé systematické řízení, regulace a kontrola. Tyto vlastnosti řídicího systému převládají nad vnitřně řízenou aktivitou žáka.

3. *Sociologie mimoškolní výchovy a vzdělávání* se zabývá výchovou buď relativně institucionální, organizovanou a řízenou, vyznačující se středním stupněm aktivní, vnitřně řízené účasti člověka na tomto procesu, kde podíl obou složek je vyrovnaný a kde se v podstatě v jiné formě a míře realizuje působení určitých aktivních společenských vztahů, o kterých jsem již hovořila v souvislosti se školní výchovou, nebo jde o výchovu neinstitutionalizovanou, neorganizovanou, kde převládá vysoká míra vnitřně řízené a regulované aktivity účastníka procesu. Zde se pravděpodobně vykrystalizují tyto konkrétní okruhy: *sociologie společenské výchovy* v nejširším významu (celkový podíl společnosti, bezprostředního společenského prostředí, rodiny, užšího společenského prostředí aj.); *sociologie pracovní výchovy* (vztahy mezi lidmi v pracovním procesu, vliv vlastního výkonu práce, odborná stránka, kvalifikace aj.); *sociologie kulturní výchovy* (působení kultury, vědy, ideologie, umění, tradice, hodnot, masových komunikačních prostředků aj.); *sociologie politické výchovy* apod. Obě stránky, institucionální i neinstitutionalní, se zde zřejmě postupně sjednotí.

Mimoškolní formy výchovy a vzdělávání se prolínají s předškolní a školní výchovou, působí současně, doplňují a rozvíjejí školní výchovu nebo na ni po jejím ukončení navazují. V rámci předškolní, školní a mimoškolní výchovy pak můžeme rozlišovat výchovu dětí, mládeže a dospělých.

Sociologie vzdělání jako specializovaná, relativně samostatná součást sociologie výchovy a vzdělání shrnuje výsledky všech konkrétních společenských aktivních vztahů (jejich fungování a vývoje v procesu předškolní, školní a mimoškolní výchovy) poskytujících všeobecné a odborné vzdělání. Uvažuje o projekci této syntézy do

života společnosti i člověka. Ve vzdělání se všechny tyto vztahy výrazně modifikují, neboť se zde objevuje další komplex vztahů založený na přímém působení mezi člověkem a společností, plynoucím ze začlenění do pracovního procesu a z dalších činností.

Sociologie vzdělání se zabývá mnoha konkrétními problémy, které v tomto příspěvku nemohu vypočítávat. Pouze pro ilustraci uvedu alespoň některé z nich, např. podmíněnost vzdělání širším i užším společenským prostředím, vztah mezi školním a mimoškolním vzděláním, proporce mezi všeobecným a odborným vzděláním, vztah vzdělání a kvalifikace. Zvláštní pozornost na tomto úseku si vyžadují dosud opomíjené aspekty mimoškolního vzdělání.

Uvedené rozčlenění sociologie výchovy a vzdělání má především význam pro analytický přístup jako cestu k syntéze. Jde o diferencovanou jednotu všech součástí sociologie výchovy a vzdělání.

Sociologie výchovy a vzdělání sleduje společenskou podmíněnost *reálného* procesu²¹ výchovy a vzdělání. To znamená, že je třeba vidět, že v socialistické společnosti nesporně převažují kladné stránky, avšak současně nelze zastírat existenci určitých společenských rozporů²² a konfliktních situací, které plynou jednak z přežívání minulosti, jednak jsou stimulovány tendencí k nesprávnému chápání jednoty objektivního a subjektivního. Tyto rozpory však v socialistické společnosti nejsou tak vyhroceny, aby nemohly být eliminovány. V jejich překonávání spočívá dynamika vývoje ke konstituování takové výchovy a vzdělání, která bude odpovídat vzestupnému vývoji socialistické společnosti.

Sociologii socialistické výchovy a vzdělání lze charakterizovat jako vědu o společenské podstatě výchovy a vzdělání, o společenských vztazích v kontinuálním procesu výchovy a vzdělání, o společenském působení těchto vztahů, tj. o obecných a specifických funkcích a o jejich vývoji v životě společnosti i člověka.

Sociologie výchovy a vzdělání jako významně specializované odvětví sociologie nemůže abstrahovat od teoretických, metodologických i praktických principů marxismu-leninismu, které přispívají k ade-

²¹ „Marx od prvopočátku své literární a revoluční činnosti naprosto určitě prohlásil, co žádá od sociologické teorie, totiž, že má přesně zobrazovat skutečný proces — a víc nic...“ V. I. Lenin, *Kdo*

jsou přátelé lidu a jak bojují proti sociálním demokraciím, Praha 1945, s. 55.

²² Analýzu těchto rozporů provádí K. Galla, *cit. d.*, s. 157—160.

kvátnímu chápání výchovy a vzdělání. Čerpá nejen z obecné sociologické teorie, ale také ze závěrů ostatních sociologických disciplín a opírá se současně o poznatky pedagogiky a různých dalších vědních oborů. Syntéza všech těchto specifických přístupů umožní vytvoření plastického celistvého obrazu systému výchovy a vzdělání.

*

Dnes stojí tato oblast před řešením základního úkolu: vyrovnat se s požadavky vědeckotechnické revoluce, přizpůsobovat se jim a působit tak na změny společensko-ekonomické reality. Poznání, že svět a společnost se neustále mění a budou měnit, předpokládá takové působení výchovy na člověka, aby byl v souladu s potřebami společnosti schopen se v těchto změnách orientovat, pružně reagovat na proměny přírodní i společenské skutečnosti, tuto skutečnost aktivně ovlivňovat, přetvářet a vytvářet tak novou, vyšší realitu i sebe sama. Společenská povaha tohoto procesu je evidentní a sociologie výchovy a vzdělání může podstatně přispět k jeho osvětlení. Její teoretické závěry spolu s výsledky empirického výzkumu mohou být využity ve společenské praxi.

Резюме

Пуринова Я.: Социология воспитания и образования

В марксистской социологии пока не выяснена проблема отношения между воспитанием и образованием и таким образом одновременно остается открытым вопрос об отношении между социологией воспитания и социологией образования. Освещение этой основной теоретической проблематики актуально особенно в связи с современным развитием науки и техники.

Автор прежде всего точно определяет понятия воспитание и образование. Социалистическое воспитание он считает диалектическим процессом постоянного воздействия всех общественных активных отношений на всестороннее интеллектуальное, специальное, морально-политическое и культурно-идейное развитие человека в течение всей его жизни. На основе адекватной общественной информации воспитание дает возможность адаптации и углубляет адаптацию изменяющейся реальности природы и общества и одновременно побуждает творческое активное совместное формирование действительности человеком, который таким образом преобразовывает себя самого. Основным признаком этого процесса является стремление к оптимальному удовлетворению как потребностей и интересов лич-

ности, так и всего общества. Воспитание можно одновременно понимать как один из основных процессов обмена общественными информацией, обеспечивающий непрерывность развития общества, оказывающий влияние также на уровень общественной коммуникации между людьми и группами людей. Образование как продукт общего общественного воспитательного воздействия, как результат обмена информацией, является в высшей степени динамичным фазовым процессом принятия, овладения, оценивания, преобразовывания и активного творческого применения стимулов и информации, предоставляемых воспитанием в практической деятельности. Относительная законченность отдельных фазисов постоянно модифицируется качественно и количественно новым результатом воздействия воспитания и образования, постоянно углубляющим всестороннее развитие человека во всех сферах его деятельности и в течение всей его жизни.

Автор подчеркивает глубокую внутреннюю связь воспитания и образования. Диалектическая связь обеих сфер прежде всего проявляется в их положении и роли в обществе. Возможность наличия обеих дана только совсем определенным отношением ко вполне конкретной общественной системе. Как составные части ее идеологической структуры воспитание и образование взаимно проникают друг в друга. Потребности, требования и интересы общественной системы обуславливают адекватное функционирование системы воспитания и образования, оказывающей обратное влияние по прохождению общественных изменений. В социалистическом обществе воспитание и образование основываются на социалистических принципах и преследуют собственную цель: создание условий для постепенного перехода к коммунизму, который может осуществиться исключительно только воспитанием всесторонне образованного, гармонично развитого человека, отличающегося высокой интеллектуальной, профессиональной, нравственно-политической и культурно-идейной активностью, который сможет согласовать общесоциальные и индивидуальные цели.

Тесная связь между воспитанием и образованием также выражена в их общественных функциях. Автор различает эти общественные функции воспитания: трансляционно-трансформационные, коммуникационно-кооперативные, социализационные и культивационные. Общие общественные функции находят применение и конкретизируются при реализации специфических функций воспитания — экономических, политических и идеологических. Это дифференцированное функциональное единство отражается в сфере образования, одновременно выполняющего свои собственные общественные функции. Автор развивает эти отдельные аспекты.

Важную связь между воспитанием и образованием одновременно подтверждает реализация воспитательного и образовательного процессов. Воспитание характеризуется определенной внутренней структурой, т. е. комплексом общественных активных отношений между людьми в воспитательном и образова-

тельном процессах, общественной коммуникацией в области дошкольного, школьного и внешкольного воспитания, основанного на обмене общественными информацией и дающего возможность более высокой степени кооперации. Это взаимное воздействие осуществляется при посредстве общественных воспитательных учреждений, характер которых взаимно отличается степенью удельного веса организованности, интенсивности руководства активностью школьника или ученика, регулирования и контроля этой активности. Эти структурные принципы отражаются также в образовании как в результате всех форм воспитания и образования. Диалектическое отношение между воспитанием и образованием необходимо обуславливает общую концепцию специализированной социологической дисциплины, которая занимается этой проблематикой, т. е. социологии воспитания и образования. Расширение названия этой научной дисциплины выражает действительность, что обе сферы отличаются известной специфичностью и относительной самостоятельностью, однако, их нельзя понимать изолированно, так как их действительное назначение реализуется только во взаимной связи и во взаимном воздействии. Одновременно в этом названии выражена увеличивающаяся роль образования в обществе.

Статья далее занимается проблемой внутренней дифференциации содержания социологии воспитания и образования. Возможно отличить несколько взаимно связанных сфер, которые придется постепенно все больше разрабатывать. Дело касается общей социологической теории воспитания, образовывания и образования, которая основана на теоретических принципах исторического материализма, как исходного пункта интерпретации конкретных форм воспитания и образования, причем синтез, полученный в результате эмпирического исследования одновременно даст возможность дальнейшего развития теоретической концепции. Далее речь идет об области социологии воспитания и её элементах, т. е. дошкольном воспитании, школьном воспитании и образовании как традиционной области педагогической социологии, изучающей специфичность проблематики воспитания на отдельных конкретных ступенях и типах школ, и также области внешкольного воспитания и образования. Итоги всех этих процессов подводит третья составная часть настоящей социологической дисциплины, социология образования. Дело идет о дифференцированном единстве всех составных частей социологии воспитания и образования.

Социологию социалистического воспитания и образования автор характеризует как науку об общественной сущности воспитания и образования, об общественных активных отношениях в процессе воспитания и образования, об общественном воздействии этих отношений, т. е. об общих и специфичных функциях и об их развитии в жизни человека и общества.

В конце статьи наброшена задача воспитания и образования в современном общественно-экономическом развитии.

Summary

Puršová J.: Sociology of Education and Culture

In Marxist sociology, the problem of the relation between education and culture has not yet been explained — and thus, simultaneously, the question of the relation between the sociology of education and the sociology of culture remains open. The elucidation of these fundamental theoretical problems is topical, especially in the context of the contemporary development of science and technology.

First of all, the authoress presents a definition of the concepts "education" and "culture". In her opinion, socialist education is a dialectical process of the permanent impact of all active social relations on the multilateral intellectual, professional, morally political and culturally ideological development of man throughout all his life. On the basis of adequate, substantial social information, education facilitates and deepens the adaptation of the changing natural and social reality and simultaneously stimulates the creative, active cooperation of man in forming this reality, whereby he transforms even himself. The basic characteristic of this process is the tendency to an optimum satisfaction of general needs and interests on the part of both the personality and the whole society. Education may be conceived simultaneously as one of the fundamental processes of social-information exchange securing the continuity of social development which also influences the level of social communication among people and among groups of people. Culture as a product of the general social educational efforts, as a result of the exchange of information, is a highly dynamic phasic process of receiving, mastering, valuating, reshaping and actively, creatively applying the stimuli and information supplied by education in practical activity. The relative accomplishment of the individual phases is continuously modified by the qualitatively and quantitatively new result of the effects of education and culture which permanently intensifies the all-round development of man in all the spheres of his activity and in the course of all his life.

The author emphasizes the deep intrinsic connection between education and culture. The dialectic connection of both the spheres manifests itself primarily in the position they occupy and in the roles they play in society. The existence of both is made possible only by a quite definite relation to a quite concrete social system. Education and culture, being parts of its ideological structure, are permeating through each other. The needs, claims and interests of the social system condition the adequate functioning of the system of education and culture which, again, reciprocally affects the course of social changes. In the socialist society, education and culture are based on socialist principles, and their basic aim is to create conditions for the gradual transition to communism; this is realizable exclusively by producing many-sidedly edu-

cated, harmoniously developed men characterized by a high intellectual, professional, morally political and culturally ideological activity — men contriving to harmonize all-social and individual goals.

The narrow connection between education and culture is also expressed in their social functions. The authoress distinguishes the following general social functions of education: the translational-transformative, the communicative-cooperative, the socializing and cultivating functions.

These general social functions assert and concretize themselves in the realization of the specific educational functions in the area of economy, politics and ideology. This differentiated functional unity projects itself in the sphere of culture which simultaneously fulfils its own social functions. The author deals with the separate aspects in more detail.

The realization of the educational and cultural processes demonstrates the significant relation between education and culture. Education is characterized by a specific inner structure, i. e. by a complex of active social relations among people in the educational and cultural process, by social communication in the area of pre-school, school and out-of-school education based on the exchange of social information and facilitating a higher level of cooperation. This interaction is realized through social educational institutions whose character differs according to the extent of the share of organization, intensity of directing the pupil's or the student's activity, regulation and control of this activity. These structural principles are also reflected in culture as a result of all the educational and cultural forms.

The dialectical relation between education and culture necessarily conditions the general conception of the specialized sociological branch dealing with these problems — i. e. of the sociology of education and culture. The broad use of the designation of this scientific discipline reveals the fact that both the areas

are characterized by a certain specificity and a relative independence but cannot be grasped as isolated from each other, since their true mission is realized only in interrelation and interaction. At the same time, this designation expresses the growing role of culture in society.

The paper further discusses the problem of the inner differentiation of the content of the sociology of education and culture. Several interrelated areas requiring further gradual elaboration may be distinguished. These include, in the first place, the general sociological theory of education, cultivation and culture, based on the theoretical principles of historical materialism as a starting-point for interpreting concrete forms of education and culture, while the synthesis gained by empirical research will simultaneously facilitate the further development of the theoretical conception. The next area is that of the sociology of education the division of which is determined by concrete forms of education and cultivation, i. e. pre-school education, then comes school education and cultivation as the traditional area of pedagogical sociology studying the specificity of educational problems in the separate concrete levels and types of schools, and also the area of after-school education and cultivation. The results of all these processes are summarized by the third part of the given sociological discipline, i. e. the sociology of culture. It is a differentiated unity of all the parts of the sociology of education and culture.

The sociology of socialist education and culture is characterized as a science concerned with the social substance of education and culture, with active social relations in the process of education and culture, with the social influence of these relations, i. e. with general and specific functions and their development in the life of man and society.

In concluding, the authoress outlines the role of education and culture in the contemporary socio-economic development.